

УДК 329.055.1

Стряпко І. О.,
м. Ужгород**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРАВОГО
РАДИКАЛІЗМУ**

У статті досліджується феномен крайніх правих європейських партій. Оскільки в політичній науці відсутній чіткий підхід до визначення цього феномену, автор аналізує термінологічні підходи та пропонує використовувати термін «праві радикали» як родове визначення даного феномену.

Ключові слова: *правий радикалізм, правий популізм, ультраправі.*

В останні роки в європейських країнах посилюється новий тип політичних партій, які традиційно вважалися маргінальними. Мова йде про праворадикальні партії. На разі вони стали впливовими політичними силами, які створюють новий дискурс європейської політики. Важливо відмітити, що праворадикальні політичні партії визнали так званий референдум в Криму, надіславши своїх «спостерігачів» й визнавши його результати. Власне, вони відверто заявляли про підтримку дій В.Путіна, вбачаючи в ньому свого стратегічного союзника. Незважаючи на посилення їх ролі в Європі, в українській політичній науці цей феномен належним чином не досліджувався.

Домінуючим підходом до вивчення цього типу політичних партій є ще радянська школа, закладена А. Галкіним [2; 3; 4] та Рахмширом [5; 6]. Вони класифікували праворадикальні політичні партії як неофашистські. Їх електоральні успіхи трактувалися як фашистська загроза. Такий підхід був прийнятним в межах науки, що обмежувалася ідеологічними рамками, але він не здатний ефективно пояснити феномен згаданих партій. Зауважимо, що лише декілька праворадикальних політичних партій безпосередньо можна вивести від неофашистських – наприклад «Національний Альянс» в Італії. Він безпосередньо виник з Італійського соціального руху – неофашистської партії, яка ніколи себе не відмежовувала від діяльності Б.Муссоліні. Такі ж політичні сили як «Список Піма Фортейна» (*Lijst Pim Fortuyn*), Йоббик (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*), Австрійська партія «Свобода» (*Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*) чи Національний Фронт у Франції (*Front National*) жодного зв'язку з неофашистськими політичними партіями не мали. Більше того, ідеологічно вони також досить сильно від

них відрізнялися, а по низці інших ознак вони були неприйнятні для неофашистів. Наприклад, лідер «Списку Піма Фортейна» був представником сексуальних меншин і одним з пунктів його програми було забезпечення їхніх прав. Відтак, радянський підхід не може дати адекватне пояснення феномену праворадикальних партій.

Новий підхід до пояснення праворадикальних партій здійснили В.Шеховцев [8] та А.Умланд [9]. Вони відійшли від їх означення як неофашистських, хоч і зазначали, що елементи неофашизму можуть бути присутні в їх ідеології. Важливим доробком науковців стало намагання здійснити термінологічне визначення феномену.

У Західній політичній науці також відсутній єдиний підхід до розуміння феномену правого радикалізму. Суперечки ведуться довкола як термінології так й класифікації. Наприклад, німецький науковець В. Віперман вживав термін неофашистські партії і розглядав їх як етап еволюції неофашистської ідеології [1], яка в сучасних умовах змушена мімікрувати. Аналіз останніх публікацій західних вчених дає можливість зробити висновок, що вони наразі використовують різну термінологію щодо визначення феномену, але при цьому єдині в розумінні його природи. Так, Е. Картер [11] використовує термін – правий екстремізм, Т. Гівенс – правий радикалізм [13], а К. Мудде – праворадикальний популізм [15].

Зважаючи на відсутність термінологічного визначення крайніх правих партій, метою нашого дослідження є визначення феномену правого радикалізму.

Радянські вчені, а також європейські марксистичні для позначення феномену ідеології та політичних партій, які займали крайній правий спектр, використовували термін – неофашисти, зрідка неонацисти. Таким чином, вони підкреслювали їх місце в спектрі політичних партій та ідеологій і наголошували на зв'язку з правими тоталітарними ідеологіями – фашизмом та нацизмом [2;3; 4; 5; 6]. У певному випадку вони мали сенс, адже після Другої світової війни в Європі виникло та діяло декілька політичних партій, які мали безпосередню тяглість з НСДАП чи фашистською партією. Досить часто нові партії очолювали колишні члени нацистської чи фашистської партій. В залежності від країни, вони мали на меті ревізію ставлення до певних історичних подій, діячів чи ідеологій. В окремих випадках, вони відмежовувалися від А. Гітлера чи Б. Муссоліні, звинувачуючи їх у спотворенні ідеології. Себе ж позиціонували як прихильників справжньої, чистої ідеології. Прикладом такої політичної партії може бути Італійський соціальний рух (*Movimento Sociale Italiano*, MS), одним з лідерів якого була Олександра Муссоліні, внучка дуче. Проте, застосування даного підходу та термінології до інших політичних партій,

які займали крайній правий спектр було невиправданим. По-перше, в суспільстві відбулося глибоке моральне засудження нацизму/фашизму й вказані партії ніколи не ставили собі за мету ревізію цих поглядів. По-друге, вони жодним чином не пов'язували себе з тоталітарними ідеологіями першої половини ХХ ст. По-третє, діяльність та електоральні успіхи цих партій відбулися в принципово нових умовах. По-четверте, сучасні крайні праві партії є системними партіями, які не виступають проти ліберальної демократії, не відкидають її, не вимагають замінити парламентаризм на диктатуру, а визнають його, приймають та діють в межах системи. По-п'яте, їх програма не пронизана ірраціональними елементами типу «революційної боротьби», а навпаки є дуже раціональна. Відтак аргументація ведеться виключно на цій основі. Зазначимо, що до 90-х рр. ХХ ст. неофашистські та неонацистські партії зникли або маргіналізувалися у позасистемні групи, які переслідуються й мають дуже обмежену можливість вести пропаганду своїх ідей.

Термін «правий популізм» набув широкого поширення в останні роки, завдяки відсутності відверто негативних відтінків значень, які присутні в інших термінах [15, с. 29]. Використання такого терміну є можливим і навіть у деяких випадках доречним, але його важко назвати прийнятним для позначення всієї ідеологічної системи та політичних партій. Як правило, даний термін використовують при дослідженні голландської партії «Список Піма Фортейна» (*Lijst Pim Fortuyn*) та деяких інших політичних партій, діяльність та ідеологія яких далекі від поняття екстремізм. При цьому деякі політичні партії можуть зазнавати трансформації від консервативних до право популістських, або від право популістських до більш радикальних. Прикладом цього є Австрійська партія «Свобода» (*Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*), яка еволюціонувала від популістської до більш радикальної.

Частина дослідників використовує термін «правий екстремізм», або «правий радикалізм». Зауважимо, що Р. Гріфін, Х.-Г. Бенц вживають їх як слова-синоніми [14]. Інші ж вказують на те, що між ними є суттєві відмінності. Як приклад можна привести розмежування термінів екстремізм та радикалізм в ФРН. Екстремістами вважаються ті політичні суб'єкти, діяльність яких суперечить наріжному принципу німецької конституції – ліберально-демократичному устрою держави. Відповідно до закону, діяльність таких політичних суб'єктів (наприклад, партій) не тільки відстежується, але й може бути насильницьким чином припинена. У свою чергу, радикалами вважаються ті політичні суб'єкти, які піддають глибокому сумніву ліберально-демократичний лад і є його непримиренними критиками. На відміну від екстремістів, радикали не піддаються переслідуванню [10, с. 25].

Спираючись на зазначене розмежування, більшість дослідників схиляються до використання терміну «праворадикальні партії», «праворадикальна ідеологія». Вони вказують, що його використання дає можливість дослідникам звернути увагу на ідеологію та субкультури, які є носіями праворадикальних ідей, до прикладу рух футбольних фанатів – ультрас. Термін «правий радикалізм» у меншій мірі політизований в порівнянні з терміном «правий екстремізм», який не тільки володіє чітко негативним значенням, але й не використовується вказаними партіями як спосіб самоідентифікації. В той час як термін «правий радикалізм» часто використовується ними для самоідентифікації. Зауважимо, що часто термін «правий екстремізм», або «неофашизм» використовуються політичними опонентами з метою дискредитації політичних противників.

Варто наголосити й на тому, що більшість політичних партій, які окремі вчені називають «правоекстремістськими», припускаючи серед іншого антисистемну складову їхньої ідеології, на практиці воліють адаптуватися до системи [8, с. 142; 9]. Прикметним тут є випадок з намаганням заборонити у ФРН «Національно-демократичну партію Німеччини», яку визначали як правоекстремістську, але виграний судовий процес ще раз довів, що існує відмінність між переконаннями громадськості чи політиків та формальними ознаками, за якими можна класифікувати політичну партію. Відтак, ми вважаємо за необхідне вживати термін «праві радикали» як родове поняття, яке охоплює політичні партії та ідеологію крайньо правого спектру. Терміни «правопопулістські» та «правоекстремістські політичні партії» слід розглядати як класифікацію в межах праворадикальних партій.

Використовуючи термін «правий радикалізм» як родовий, французький дослідник Д.Тагієф здійснив класифікацію французьких «правих радикалів». Він виділив націонал-ліберальний, націонал-популістський і націонал-революційний типи правого радикалізму. При цьому «популізм» розглядається в першу чергу як формальний і лише частково як ідейний маркер [7].

До націонал-лібералів входили політичні сили, які були поміркованими й ніколи не виступали з критикою існуючої системи – зокрема Національний республіканський рух (НРР). Відповідно, в рядах популістського, за класифікацією Тагієфа, Національного фронту можуть знаходити притулок як ліберальні (системні), так і революційні (позасистемні) націоналісти. Цією неоднорідністю, а також і зіткненням особистих амбіцій, був, зокрема, викликаний внутрішньопартійний конфлікт 1998 року, підсумком якого став вихід з партії групи «ліберала» Б. Мегре, який створив власний Національне республіканський рух (НРР).

Схожість програм НРР і НФ призводить партії до конкуренції на загальному електоральному полі [7].

До антисистемних «націонал-революціонерів» відноситься значна група організацій, що взяли за основу висунуті ідеологами «нових правих» тези про «третій шлях» і відмову від «іудо-християнства» як основи європейської цивілізації. У 1980-і роки на цьому полі активно діють Націоналістичний революційний рух (пізніше «Третій шлях»), Французька націоналістична партія, Партія нових сил, що відкололася в 1974 році від Національного фронту, Французька і європейська націоналістична партія [7]. Серед груп цього типу вельми популярні ідеї європейського націоналізму, що виникає на базі європейської цивілізаційної ідентичності і по суті своїй протилежної тій, що нині формується в Євросоюзі - європейській громадянській ідентичності. Контингент подібних організацій становить переважно молодь.

Важливою проблемою є визначення особливостей право радикальної ідеології та її відмінностей від інших правих ідеологій. В даному контексті ми використаємо методологію М. Фрідена. Він вважає, що будь-яку ідеологію можна охарактеризувати як структуру, що складається з ядра, суміжних та периферійних конструктів [12, с. 77]. До прикладу, аналізуючи лібералізм, британський вчений виділяє в ньому свободу як ядро, а також суміжні концепти (права людини, демократію, громадянське рівність, правову державу) і периферійні (національну ідентичність, екологічну безпеку та ін.) концепти. Використовуючи цю методологію, можна виділити особливості праворадикальної ідеології та простежити її відмінність від інших ідеологій.

Британський політолог Е. Картер підходячи до визначення особливостей праворадикальної ідеології, визначає її через дефініції на основі негативного підходу. До таких негативних характеристикам або «анти-характеристикам» нового правого радикалізму відносить, наприклад, антилібералізм – як ядро, антидемократизм, антипарламентаризм – як суміжний концепт. Відтак ідеологічна основа праворадикальних партій зводиться до елементів:

1. Відмова від основних цінностей, процедур та інститутів демократичної конституційної держави (ознака, яка робить правий екстремізм екстремістським);
2. Відмова від фундаментального принципу рівності всіх людей (ознака, яка робить правий екстремізм правим)»[11, с. 17].

Американська дослідниця Т. І. Гивенс, проаналізувавши програми праворадикальних партій Європи, вважає, що вони мають наступні спільні ознаки:

- а) анти-іммігрантська позиція;
- б) лояльність до політичної системи;
- в) прихильність ідеї «анти-істеблішменту»;
- г) криза європейської цивілізації.

Суміжними концептами визначаються:

- національна ідентичність;
- християнство;
- свобода, як основа життя;
- церква;
- держава [13, с. 38].

Усі зазначені ознаки найбільш актуалізовані в ідеології правих радикалів. При цьому слід мати на увазі, що частково вони можуть не збігатися, або їх пріоритети можуть бути іншими. Так, для правих радикалів Центральної Європи уже актуальною є проблема ромів. З одного боку, вони не є іммігрантами, але ніколи не сприймаються як «свої».

Відомий британський дослідник Р. Гріфін виділяє наступні ознаки. Як ядро визначаються:

- гібридність ідеології, яка дозволяє змішувати різні, деколи суперечливі системи, які забезпечують виживання та підтримку правих радикалів;
- формування зовнішньої ідеології – вона відкрита всім, та внутрішньої ідеології, яка відкрита лише обраним;
- ідея культурного занепаду, яка визначається як причина соціальних, економічних та інших негараздів.

До суміжних понять відносяться:

- антилібералізм;
- антиконсерватизм (пов'язаний з ідеологемами революції, подолання сформованого порядку в ситуації кризи, підкресленим антиелітаризмом);
- антиматеріалізм і антираціоналізм («ідеалізм» розглядається як потреба в утопічних цілях і міфах; акцентування волі, духу, чуттєвості; «творчий нігілізм», поєднується з опорою на насильство і руйнування як засіб очищення нації і подолання кризи);
- націонал-соціалізм (прагнення подолати класові відмінності в рамках національної єдності);
- різні форми расизму (звеличення «своєї» раси і її історичної долі чи заперечення культурного плюралізму та поліетнічних суспільств);
- маскулінізм (звеличення «чоловічих» принципів героїзму, мілітаризму і дисциплін).

До периферійних структур Р. Гріфін відносить наступні:

- Культ особистості (звеличення лідера, вождя), поєднується з
- Харизматичним, ритуальним, театральним стилем політики;
- Парамілітаризм, який акцентував молодіжні рухи, влада і моральні достоїнства армії;
- Масштабні збори, ходи, прагнення демонструвати єдність;
- Шовінізм;
- Корпоративна економіка [14].

Власне, наведені Р. Гріфіном ознаки скоріше вказують на специфіку функціонування правих радикалів, а не на особливості їх ідеології.

Порівнюючи ядро та суміжні концепти правого радикалізму з консерватизмом, ми констатуємо, що ядра їх відрізняються, в той час як суміжні концепти збігаються. Це свідчить про певну спорідненість між ідеологіями, але не означає, що вони є тотожними. Певна спорідненість може означати, що політичні партії, що є носіями цих ідеологій здатні співпрацювати між собою, але якщо консерватизм є більш мобільним та здатним йти на співпрацю з ширшим колом ідеологічних носіїв, то співпраця правого радикалізму обмежена.

Останнім часом в політичній практиці можна все більше спостерігати за тим, що консервативні політичні сили переймають риторику правих радикалів та все частіше використовують їх гасла, особливо антиіммігрантську риторику, в своїй діяльності. Це пояснюється посиленням конкуренції в правому спектрі. Щоб забезпечити себе від конкуренції справа, консерватори змушені використовувати гасла, які прийнятні для значної частини виборців.

Таким чином, в сучасній політичній науці відсутній єдиний підхід до поняття крайніх правих партій. Водночас термін «неофашизм/неонацизм» є застарілим й не може пояснити феномен сучасних партій, більшість з яких дистанціюються від правих тоталітарних ідеологій та не визнають їх ідеологію. Термін «правий популізм» не має методологічної чіткості для використання його у якості родового поняття. Найбільш оптимальним є термін «правий радикалізм», який відображає особливості ідеології та практики крайніх правих політичних партій й може використовуватися у якості родового поняття.

Література

1. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз 1922 - 1982 / Вольфганг Віперман. – К. : Дух і літера, 2008. – 278 с.
2. Галкин А.А. Германский фашизм / А.А.Галкин. – М.: Наука, 1989. – 352 с.
3. Галкин А.А. 1995. О фашизме – его сущности, корнях, признаках и формах проявления / А. А. Галкин // Полис (Политические исследования). – 1995. – № 2. – С. 6–15.

4. Галкин А.А. Консерватизм в прошлом и настоящем / А. А. Галкин, П.Ю.Рахмшир. – М. : Наука, 1987. – 192 с
5. История фашизма в Западной Европе / Под. ред. П.Рахшмира, С. Пожарской., Г. Горощкова, Л. Гинцберга, В. Давидович. – М. : Наука, 1978. – 601 с.
6. Рахшмир П. Ю. Происхождение фашизма / П.Ю.Рахмшир. – М. : Наука, 1981. – 184 с.
7. Тэвдой-Бурмули А. И. Правый радикализм в Европе - аналитическая статья [Электронный ресурс] / А. И. Тэвдой-Бурмули. – Режим доступа : <http://www.right-world.net/news/475>
8. Шеховцов А. В. Новый правый радикализм: к вопросу об определении / А. Шеховцов// Вісник СевДТУ: Зб. наук. праць. – Вип. 91. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 141-144
9. Умланд А. Современные концепции фашизма в России и на Западе [Электронный ресурс] / Андреас Умланд. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/umland.html>
10. Aufgaben, Befugnisse, Grenzen / H. Fromm, Hrsg. – Köln: Bundesamt für Verfassungsschutz, Presseund Öffentlichkeitsarbeit, 2002. – 147 s.
11. Carter E.L. The Extreme Right in Western Europe: Success Or Failure? / E. L. Carter. – Manchester: Manchester University Press, 2005. – 271 p.
12. Freedon M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 592 p.
13. Givens T.E. Voting Radical Right in Western Europe / T.E. Givens. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 188 p.
14. Griffin R. Fascism's New Faces (and New Facelessness) in the «Post-fascist» Epoch / R. Griffin // Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right / R. Griffin, W. Loh, A. Umland, eds. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2006. – P. 29-67.
15. Mudde C. The Ideology of the Extreme Right / C. Mudde. – Manchester: Manchester University Press, 2000. – 212 p.

В статье исследуется феномен крайне правых европейских партий. Поскольку в политической науке отсутствует четкий подход к определению этого феномена, автор анализирует терминологические подходы и предлагает использовать термин правые радикалы как родовое определение данного феномена.

Ключевые слова: *правый радикализм, правый популизм, ультраправые.*

The author researches phenomenon of the right wing radical political parties in Europe. As far as in political science there is no vivid approach towards determination of this phenomenon, author analyzes terminological approaches and offers to use term «right wing radicals» as common for this phenomenon.

Keywords. *Right wing radicalism, right populism, ultra-right.*

Стряпко Іван Олександрович — доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.